

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Географічний факультет

Кафедра економічної і соціальної географії імені професора Олега Шаблія

Завідувач кафедри

доц. Гудзеляк І. І.

«_____» _____ 2023 р.

МІСТО БЕРЕЖАНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК

ОБ'ЄКТ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Магістерська робота

Предметна спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія)

Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Географія)»

**Виконала: студ. ГРОМ-21с
Мигдаль Л.М.**

_____
(підпис)

**Науковий керівник:
проф. Ровенчак І. І.**

_____
(підпис)

**Рецензент:
Доц. Яворський Б.І.**

_____
(підпис)

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Мигдаль Л.М. **МІСТО БЕРЕЖАНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА.** Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Географія)».

Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023.

59 с.

Розкрито сутність вивчення м. Бережани Тернопільської області у шкільному краєзнавстві, розкрито історію міста, його культурні та історичні пам'ятки, а також можливості використання міста в навчально-виховному процесі. Визначено, що м. Бережани є цінним об'єктом шкільного краєзнавства. Воно має багату історію та культуру, які можуть бути використані в навчально-виховному процесі для формування у молоді патріотизму, любові до рідного краю та розуміння його минулого.

Ключові слова: Бережани, історія, культура, природні особливості, шкільне краєзнавство, учні, школа.

ANNOTATION

Myhdal L.M. The city of Berezhany in Ternopil region as an object of school local history. Manuscript.

Qualification work for the degree of "Master"

in the educational and professional program "Secondary Education (Geography)".

Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 2023.

59 p.

The article reveals the essence of studying the city of Berezhany, Ternopil region, in school local history, reveals the history of the city, its cultural and historical monuments, as well as the possibilities of using the city in the educational process. It is determined that Berezhany is a valuable object of school local history. It has a

rich history and culture, which can be used in the educational process to form patriotism, love for the native land and understanding of its past in young people.

Keywords: Berez hany, history, culture, natural features, school local history, students, school.

ЗМІСТ	стор.
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ У СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ.....	6
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТКУ М.БЕРЖАНИ.....	8
2.1. Географічне положення та природні передумови м. Березани.....	8
2.2 Історико-географічні особливості	13
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ М. БЕРЕЖАНИ У ШКІЛЬНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ.....	15
3.1 Загальні особливості краєзнавчої характеристики м. Березани.....	15
3.2. Краєзнавче вивчення м. Березани на уроках географії.....	24
3.3. Краєзнавче вивчення м. Березани у позакласній роботі.....	34
3.3.1. Шкільні музеї.....	34
3.3.2. Вивчення краєзнавства у Центрі дитячої та юнацької творчості Березанської міської ради.....	36
3.3.3. Краєзнавство у Березанській філії Тернопільського обласного комунального територіального відділення МАН України...	36
3.3.4. Постійно діючий проект Березанського краєзнавчого музею «Музей як навчальна платформа».....	38
3.3.4.1. Маршрут № 2 «Ратуша – Бабина гора».....	43
3.3.5. Шкільна преса.....	44
РОЗДІЛ 4. . ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ М. БЕРЕЖАНИ У ШКІЛЬНОМУ КРАЄЗНАВСТВІ	47
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55

Вступ

Одним із основних напрямків науково-дослідної діяльності професора Олега Шаблія є дослідження теоретичних проблем суспільної географії. Серед суспільно-географічних проблем, які активно досліджував професор, є такі: проблема об'єкта, предмета і змісту «суспільної географії», структури і функцій науки, її поняттєво-термінологічних систем, законів та закономірностей. На думку проф. О. Шаблія, якщо об'єктом суспільної географії вважати суспільство, то його слід вивчати у розрізі суспільних сфер: демографічної, соціальної, економічної, екологічної, духовної, або такої функціональної якості суспільства як людська життєдіяльність. Людська життєдіяльність охоплює усі суспільні сфери і проявляється у різних іпостасях: відтворювальної, трудової, споживальної, соціоприродної та екістичної (розселенської) та ін. Всі вони найтісніше пов'язані між собою. Завдання «суспільної географії» – не лише дослідити географічні особливості окремих сфер чи видів життєдіяльності, але й здійснити їх географічний синтез.

Саме цей синтез, на думку вченого, відображається у предметі дослідження. Предметом «суспільної географії» вчений вважає геопросторову організацію суспільства в цілому чи його окремих частин (сфер чи видів людської життєдіяльності). Геопросторова організація суспільства (ГОС) є, на думку вченого, головною категорією суспільної географії.

Багато уваги вчений Олег Шаблій приділяв міським системам розселення. Паралельно і у зв'язку з теорією загальних розвивалася концепція спеціальних систем розселення, зокрема міських. Між цими теоріями і реально історичними загальними і спеціальними системами розселення багато спільного хоч би тому, що мало не у всіх випадках організаційними ядрами є ті ж самі міські поселення.

Міські системи розселення найповніше виявляють себе не на кущовому чи елементарному, а на районному (отже, існують міські системи

адміністративних низових районів), окружному, обласному та міжобласному рівнях. У концепції міських систем розселення сформувалися два поняття, яких нема у загальній теорії поселенського системоформування, а саме: міської агломерації та опорного каркаса міських поселень.

Об'єктом даного дослідження є місто Бережани Тернопільської області. Предмет даної магістерської роботи є географічні аспекти вивчення міста Бережани у шкільному краєзнавстві .

1. Дослідження міських поселень у суспільній географії.

Вагомий слід у суспільній географії залишив Олег Іванович Шаблій – провідний суспільний географ, доктор географічних наук, професор, дійсний член НТШ, завідувач кафедри економічної і соціальної географії географічного факультету Львівського національного університету. Автор понад 550 наукових, науково-методичних і науково-публіцистичних праць. Протягом 1950-1954 рр. навчався у Бережанському педагогічному училищі.

Започаткував видавничий проект «Постаті українського землезнання», в якому вийшло 14 книг. До свого 80-річчя підготував три книги. Перша присвячена його мистецькому доробку під назвою «У пошуках краси: тривоги і розради». Інші дві – «Суспільної географія» у двох томах.

Серед захоплень професора – музика та малярство. Навчаючись у Бережанському педучилищі, здобув неформальну середню музичну освіту. З 1966 р. був учасником студентського ансамблю «Черемош». Його улюбленими музичними інструментами були контрабас, баян та акордеон.

Під час навчання в Бережанах Олег Іванович захоплювався малюванням особливо. любив малювати краєвиди з історичними та культовими пам'ятниками. Є також ціла серія портретів учених колег, письменників, композиторів і політичних діячів, плакатів і дружніх шаржів, часом карикатур. Своїм захопленням та мистецькому доробку присвятив книгу «У пошуках краси: тривоги і розради».

В інтерв'ю в газеті «Високий замок» (29.07.2021) він сказав» «Хоч я вийшов із села (біля Тернополя), але село не повністю вийшло з мене. І слава Богу. У селі я пізнав корені свого народу. Почерпнув ази і фундамент народної культури. А в містах – Бережанах та у Львові я широко вріс у свій фах та професійну культуру музикальну і образотворчого мистецтва» [8, 122-123].

Міські поселення – це об'єкт міждисциплінарних досліджень. Зокрема, найголовнішими науками, які вивчають «міські поселення» є містобудівна наука і географія. У першій з них виділяються, передовсім, теоретичні основи

розроблення і реалізації генеральних планів «міських поселень», а також архітектурна наука; у другій – географія міст та геоурбаністика.

Міські поселення є сферою дослідження соціальної, економічної та інших наукових дисциплін. У суспільній географії і містобудівній науці розроблена система теорій та концепцій стосовно розвитку, розміщення і геопросторової організації міських поселень.

2. Передумови зародження і розвитку м. Бережан

2.1. Географічне положення та природні передумови м. Бережан

Бережани – місто в Тернопільському районі Тернопільської області України, центр Бережанської міської громади, яка утворена 2 листопада 2018 р. шляхом об'єднання Бережанської міської ради та Посухівської сільської ради Бережанського району. Бережани до 19 липня 2020 р.– центр Бережанського району Тернопільської області. Бережани і в минулому завжди було центром адміністративно-територіальних одиниць: циркулу за часів Австрії, повіту за часів Польщі, району за часів СРСР та майже 30 років незалежної України.

Місцевості та мікрорайони Бережан: Центр, Середмістя, Рурисько, Сторожисько, Львівська, Східний, Хатки, Мікрон, Адамівка, Полігон, Рай, Лісники, Монастирок.

Бережани розташовані в мальовничій пагорбистій місцевості. Навколо міста розташовані гори: Бабина гора, Звіринець, Лисоня, Сторожисько. Через місто протікає річка Золота Липа. В межах Бережан є Бережанський став.

Зручне географічне положення стосовно транспортного сполучення. Бережани знаходяться в центрі трикутника з обласними центрами у вершинах: Тернопіль (відстань 50 км) – Львів (100 км) – Івано-Франківськ (100 км). Через місто проходить автошлях М 30 (Стрий – Тернопіль – Кропивницький – Знам'янка – Луганськ – Ізварине – автомобільний шлях міжнародного значення на території України, утворений 28 квітня 2021 р. внаслідок об'єднання доріг М04 і М12. Є найдовшим автошляхом України. Проблемою залишається відсутність об'їзної дороги, яку почали проектувати і облаштовувати ще в 1980-х роках.

Залізнична станція Бережани на лінії Львів – Підгайці була відкрита 24 вересня 1909 р. Закрита в 2011 р. Залізнична лінія Львів – Підгайці була знищена під час фашистської окупації.

Навколо Бережан є поклади глини, вапняків, кварцових пісків, торфу, значні запаси каменю. Безпосередньо в межах міста є поклади глини, які

використовували заводи з виробництва цегли та дренажної трубки. Зараз один з кар'єрів глини використовує підприємство «Товариство з обмеженою відповідальністю «Бережанський цегельний завод «Керамік»».

На горі Лисоня з 2018 р. працює кар'єр із видобування вапняку.

На околиці міста до 1980-х років видобували торф. Зараз торфовище не розробляється.

«Життя міста Бережани, його творення, устрій та історія нерозривно пов'язані з бережанським ставом, який посеред бережанців чомусь всі настирно і категорично називають Озером...

Вік ставу встановити точно важко, але ми знаємо, що поселення дістало назву саме від того, що розміщене було на березі цієї великої водойми.

Дослідження показують, що система ставів у долині річки Золота Липа тягнулися каскадом від Помор'я аж поза с.Саранчуки.

Все це були збудовані проточні стави, які використовувалися для розведення риби та для супутніх промислів, пов'язаних із водою, заливними луками і верболозами тощо...», – писав у статті «Став – озеро» викладач кафедри історії і філософії Бережанського агротехнічного інституту Зеновій Мігоцький [12, 79-80].

Бережанський став – пам'ятка природи. Розташований на річці Золота Липа, оминає північну частину м. Бережани. Впродовж XVI-XVII ст. став органічно вписувався в природо-оборонну систему Бережанського замкового комплексу.

У 1805 р. на схилі греблі засновано папірню, яка діяла до 1870 р.

Нині бережанський став – цінний природний шедевр краю, придатний для активного відпочинку. На його території розташований орнітологічний заказник «Кашталівка», де є велика популяція птахів, зокрема диких качок. Кашталівка – урочище, водно-болотний масив, орнітологічний заказник місцевого значення в Україні. Розташований на околиці міста Бережани, у басейні річки Золота Липа, в межах північно-західної частини Бережанського ставу. Площа – 60 га. Перебуває у віданні Бережанської міської ради.

Став знову стає улюбленим місцем відпочинку містян, як то було до Другої світової війни.

Річка Золота Липа – це ліва притока Дністра, яка протікає у західній частині Тернопільської області (у Бережанському, Монастириському та Підгаєцькому районах), а набирає сили – у Золочівському та Перемишлянському районах Львівської області. У північній частині Бережан ця річка утворює велике озеро-водосховище.

Згідно із народними переказами, річка отримала свою назву від такої доброї і смачної води, яка ніби була настояна на липовому цвіті. У зв'язку із цим її називали Липа. Згідно ще з однією легендою, одного разу тут затонув татарський віз із золотом, а люди ще довго продовжували шукати скарб у воді. І з того часу водойму стали називати – Золота Липа.

На Золотій Липі можливий сплав на байдарках чи катамаранах вниз аж до Дністра. Водні подорожі туристів тут відомі ще з другої половини ХХ століття. В 1993 р. члени туристського клубу «Ходак» здійснили водний похід по Золотій Липі до м. Заліщики і детально описали маршрут та його особливості. Водні походи по річках області (басейн Дністра) були традиційними у літній період під керівництвом Михайла Слабодуха, Юрія Москалика, Михайла Подуфалого.

Вже стало доброю традицією проведення районних змагань з техніки водного туризму на річці Золота Липа, що в районі парку на східному масиві. Такі змагання вищого класу можна проводити на каналізованому руслі, що вище головного шлюзу.

Меліорація в 1970-1980-і роки значно порушила екосистему річки Золота Липа. Шкоди довкіллю завдають і не дотримання охоронних зон вздовж русла річки.

Місцевість навколо Бережан людина заселила здавна. На околицях міста було виявлено залишки трьох стоянок доби пізнього палеоліту. Про це писав у статті «Праісторичні й ранньоісторичні пам'ятки Бережанщини» професор доктор Ярослав Пастернак: «Сліди цього найдавнішого її населення виявив

там Ю.Полянський в 1927 р., на території самого міста Бережан. Це були три стоянки, місця постою ловців мамутів з так зв. оріняцької доби (молодший палеоліт): одна на схилі гори Лисоні, друга на східньому березі ставу в місці «за рікою», третя – в першій цегельні» [2, 3].

Багато років джерелом інформації про Бережани і Бережанщину був історично-меморіальний збірник «Бережанська земля» [2]. У ньому є велике дослідження доктора Володимира Бемка «Бережани – Бережанщина. Історично-географічний нарис» [2, 7-311].

Ось дві цитати з цієї праці: «Українська історіографія досі мало передала з минулого Бережанщини. Сусідки залюбки затирали сліди минулого цієї землі з княжих часів. Польські історики починають історію Бережан щойно від XV ст. До речі, початків оселі Бережани треба шукати в часах Тербовельського князівства та Галицько-Волинської Держави. Мабуть, за короля Данила вже існувала Бережанська волость. Польська історіографія стверджує, що Бережани були селом, але через своє розташування на торговельному шляху, що проходив зі сходу на захід, стали осередком волости, а згодом і осідком вірменської колонії; вона мала тут свій торговельний склад» [2. 8].

«Назву «Бережани» виводять від слова «береги». З півночі на південь перетинають Бережанщину річки, що впадають і Дністер: Золота липа із допливами Ценівкою і Коропцем. Підсилювана багатьма потічками з лісів, золота Липа творила на багатокілометрових просторах багна, ставища та мокляки, де ховалося населення від ворожих набігів. Хто знає, може тому і назвали «Золотою»?.. Яр, що простягається від м. Дунаїв, через села Біще, Гиновичі, Жуків, Бережани і далі на підгаєччину, творив сотні років тому суцільне велике озеро. З часом воно висихало, залишаючи стави в Урмані, Біщу, Шумлянах малих, Бережанах, Потуторах, Саранчуках. Став на сіножатах теперішньої Адамівки (передмістя Бережан) займав простір близько 800 моргів» [2, 9].

«Перша згадка про Бережани датується 1375 роком» – саме так найчастіше записано в більшості видань різної тематики. Але жодного документа, що підтверджує цей рік, не опубліковано.

Рафал Несторув вважає, що перша писемна згадка походить з 1445 р., коли тодішній власник Бережан Петро Цебровський свідчив у львівському суді під час слухання справи щодо злочину, вчиненого його селянами з сіл Бережани, Лісники, Лапшин.

Магдебурзьке право Бережани отримали 1530 р. Тоді король Сигізмунд I Старий передає Бережани у власність руському воєводі Миколаю Сенявському. До Бережан входили передмістя Підзамче, Містечко та Адамівка. Копія грамоти польською і латинською мовами експонується в Бережанському краєзнавчому музеї.

Польський період означений спорудженням Бережанського замку в 1534-1554 рр. Бережанський замок, іменований «Східним Вавелем», вважають найвизначнішою захисною спорудою епохи Ренесансу. На відміну від інших твердинь, Бережанський замок постав не на високій горі, а в глибокій заболоченій річковій долині на острові, утвореному двома рукавами річки Золота Липа. Цей замок створено не як військово-оборонну, а як оборонно-житлову споруду.

Від 1772 р. Бережани належали до Австрії; 1781 р. стали повітовим містом. Значною подією, яка мала позитивний вплив на розвиток міста, стала поява в Бережанах гімназії. У ній навчались митрополити та ректори, патріоти ОУН-УПА та науковці зі світовим іменем, письменники та художники, військові та медики...

Польський період Бережан означений забудовою ділянки міста, яка стала адміністративним центром. Тут з кінця XIX до 1910 р. збудовано Касу ощадності (нині «Ощадбанк»), пошту і будинок для урядників пошти, повітову раду і житловий будинок для чиновників повітової ради. Поруч знаходився будинок магістрату і суд.

2.2. Історико-географічні особливості

Автор фундаментальної праці з історії Бережан, професор Бережанської гімназії (з 1873 р.), у 1890-х роках – директор цісарсько-королівської (державної) Першої тернопільської гімназії д-р Маврикій Мацішевський (Maurycy Maciszewski) так описує місто: «Від заснування міста вулиці не змінили свого положення аж до розібрання валів. Тільки після перебудови фортеці на початку XVII ст. на місці знесених валів і ровів постали дві нові вулиці, що йшли від замку на захід. В інвентарях міста нема назв вулиць. Їх позначали описово: вулиця від замку до костьола, до брами підгаєцької, від костьола по праву руку, підвал до казарми, шевська від брами галицької, задня під валом, на старому валі до замку, над старим потоком, новий ринок, вулиця затильна, від брами львівської до нового ринку, до церкви, до брами по ліву руку, підвалля від замку» [23, 22].

У 1674 р. через Бережани проїздив бельгійський інженер Вердум, який подорожував Україною. Він у своєму щоденнику так писав про тогочасні дороги в нашому краю: «У жодному польському місті на вулицях немає доброго бруку, хоча на полях скрізь лежить досить багато каменю» [18, 93].

«З кінцем XVI ст. в місті вже не вистачало будівельної площі, тому призначувалося під нові будови ділянки поза валами міста. Таким шляхом вже 1584 р. постала громада Адамівка. Вулиці міста були багністі, місцями накидувано ріща та галуззя» [2, 16].

Ось що пишуть дослідники міста Бережани: «Більшість міст західного регіону нашої республіки добре зберегли планування центральних частин, закладене за так званою схемою Магдебурзького права. Здебільшого таке планування утворювалось регулярною сіткою вулиць і ринковою площею квадратної чи прямокутної конфігурації в самому центрі. Прикладом можуть слугувати Дрогобич, Старий Самбір, Белз, Коломия, Броди, Бережани, Судова Вишня, Рогатин та багато інших» [1, 4].

Plan powstał dzięki materiałom udostępnionym przez p. Ryszarda Brzezińskiego.

Wersja na dzień 02.05.2017.

- 1 Staw na Złotej Lipie 3,5 km. kw.
- 2 Tartak 1800 r.
- 3 Młyn 1840 r.
- 4 Elektrownia 1916 r.
- 5 Kaplica na Chatkach XIX w.
- 6 Szpital Powiatowy Fundacji Potockich XIX w.
- 7 Kościół, Klasztor Bernardyński 1683 r.

- 8 Potok przy ul. Rzeźnickiej
- 9 Remiza straży pożarnej XIX w.
- 10 Bursza im. Jakubowicza rozbudowana 1929 r.
- 11 Ujeżdżalnia 1829 r.
- 12 Szkoła zawodowa 1929 r.
- 13 Policja Państwowa 1927 r.
- 14 Poczta i Telegraf XIX w.
- 15 Sąd Grodzki 1884 r.
- 16 Więzienie 1820 r.
- 17 Komunalna Kasa Oszczędności 1910 r.
- 18 Starostwo XIX w.
- 19 Kościół Ormiański 1774 r.
- 20 Magistrat 1898 r.
- 21 Cerkiew p.w. Św. Trójcy XVIII w.
- 22 Kościół Farny p.w. Piotra i Pawła 1624 r.
- 23 Figura M. B. P.
- 24 Pomnik Kr. Sobieskiego odbudowany 1922 r.
- 25 Ratusz 1811 r.
- 26 Ridna Szkoła 1925 r.
- 27 Synagoga Wielka 1718 r.
- 28 Gmach „Sokoła” 1900 r.
- 29 Kwatermistrzostwo 1886 r.
- 30 Zamek Sieniawskich 1640 r.
- 31 Szkoła Podstawowa Męska 1885 r.
- 32 Szkoła Podstawowa Żeńska 1900 r.
- 33 Kino „Przyjaźń” 1932 r.
- 34 Dom Żołnierza 1935 r.
- 35 Koszary 51 p. p. Strzelców Kresowych 1908 r.
- 36 Pomnik Żołnierzy 51 p. p. 1936 r.
- 37 Obiekt sportowy „Sieniawa” 1925 r.
- 38 Dworzec Kolejowy 1908 r.
- 39 Okopisko
- 40 Prochownia 1786 r.
- 41 Brama Rajska XVII w.
- 42 Cmentarz Komunalny
- 43 Gimnazjum 1914 r.
- 44 Gazownia 1898 r.
- 45 Złota Lipa
- 46 Cerkiew Modrzejowa na Adamówce 1612 r.

Рисунок 1. Бережани. План міста 1939 р.

3. Вивчення м. Бережан у шкільному краєзнавстві.

3.1. Загальні особливості краєзнавчої характеристики м. Бережани

Бережани – місто в Тернопільському районі Тернопільської області України, центр Бережанської міської громади, яка утворена 2 листопада 2018 р. шляхом об'єднання Бережанської міської ради та Посухівської сільської ради Бережанського району. Бережани до 19 липня 2020 р.– центр Бережанського району Тернопільської області. Бережани і в минулому завжди було центром адміністративно-територіальних одиниць: циркулу за часів Австрії, повіту за часів Польщі, району за часів СРСР та майже 30 років незалежної України.

Від 1772 р. Бережани належали до Австрії; 1781 р. стали повітовим містом. Значною подією, яка мала позитивний вплив на розвиток міста, стала поява в Бережанах гімназії. У ній навчались митрополити та ректори, патріоти ОУН-УПА та науковці зі світовим іменем, письменники та художники, військові та медики...

Гімназія в Бережани була переведена зі Збаража в 1805 р. Функціонувала до приходу Червоної армії в 1939 р., а потім з перервою з 1941 по 1944 рік. Тоді була реорганізована в Бережанську середню школу № 1.

У 1991 р. була відроджена і згодом отримала ім'я учня та професора Бережанської гімназії Богдана Лепкого – 28 серпня 1993 р. на будівлі відновленої гімназії була освячена пам'ятна дошка про надання відродженій гімназії імені Богдана Лепкого.

На жаль, рівно через 30 років Бережанська міська рада прийняли рішення про закриття гімназії імені Богдана Лепкого. Тому сьогодні про Бережанську гімназію, яка дала світові відомих науковців, військовиків, політиків, діячів церкви, ми говоримо в минулому часі...

Звичайно, коли в Україні відзначають 150 років Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), варто в цьому контексті про участь у ній бережанських гімназистів. Тема «Учні та професори Бережанської гімназії – дійсні члени НТШ» досить широка. Під неї потрапляє чимало осіб.

Серед семи засновників НТШ троє пов'язані з Бережанською гімназією: Омелян Огоновський, Олександр Огоновський та Степан Качала.

Двоє професорів Бережанської гімназії були головами НТШ: Олександр Барвінський (1893-1897 рр.) і Степан Томашівський (1913-1918 рр.).

Чимало дійсних членів НТШ були учнями або професорами Бережанської гімназії. Серед них: Олександр Брюкнер, Мирон Зарицький, Іван Зілінський, Зенон Кузеля, Володимир Левицький (літературний псевдонім Василь Лукич), Богдан Лепкий, Михайло Рудницький, Василь Стасюк, Микола Чайковський, Іван-Юліан Шпитковський...

Період I Світової війни в Бережанах пов'язують з горою Лисоня поблизу Бережан. У серпні-вересні 1916 р. у боях на ній Легіон Українських січових стрільців героїчно стримував натиск російської армії. Про цей героїчний чин розповідає Меморіал УСС, встановлений в 1994 р., капличка (2016 р.), австрійський цвинтар під горою та цвинтар січових стрільців у с. Посухів у підніжжі гори Лисоня з вхідною брамою у вигляді тризуба.

Гуманітарну сферу нинішнього життя міста визначають культурні та освітні заклади. У Бережанах діють Відокремлений підрозділ Національного аграрного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут», Відокремлений структурний підрозділ «Бережанський фаховий коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України», 4 загальноосвітні навчальні заклади, Дитячо-юнацька спортивна школа, Центр дитячої та юнацької творчості.

У місті Бережани в галузі культури є:

Бережанська державна школа мистецтв імені Миколи Бездільного;

Бережанська державна художня школа;

Бережанський міський музей книги;

Бережанський краєзнавчий музей Бережанської міської ради Тернопільської області;

Комунальний заклад «Публічна бібліотека ім.Т.Г.Шевченка» Бережанської міської ради;

Міський будинок культури «Просвіта» м. Бережани;

Будинок культури Бережанської міської ради Тернопільської області,
Народні дома (с.Лісники та с.Рай);
Обласний комунальний музей Богдана Лепкого в м. Бережани;
Музей переслідуваної Церкви Державного історико-архітектурного заповідника.

Місто Бережани, є місцем проведення щорічних фестивалів «Дзвони Лисони», «Танцювальна весна» та Фестиваль Бережанського Замку.

Культурологічним центром міста могла б стати ратуша, в якій знаходяться 4 музеї, бібліотека, Благодійний фонд «Карітас», Міська громадська організація «Рідне Місто», Туристично-інформаційний центр, книгарня. Але аварійний стан будівлі, відомча розрізненість та підпорядкування не сприяють цьому.

Однією з особливостей краєзнавчої характеристики міста є те, Бережани – місто мультикультурне. «Богом бережені Бережани» зберегли для нинішнього покоління пам'ятки архітектури різних культур і віків:

- міську ратушу (1803);
- православну дерев'яну церкву св. Миколая на Адамівці (1691 р.);
- православну церкву св. Володимира, яка будується з початку 1990-х років;
- руїни головної синагоги 1718 р.;
- Костел 1600-1626 рр., який використовує релігійна організація «Парафія Святих Петра і Павла, Апостолів, Римсько-католицької церкви у м. Бережани, що знаходиться на площі Свято Йоана Павла II;
- Вірменську церкву 1764 р.;
- церкву Пресвятої Трійці на площі Ринок;
- комплекс Бернардинського монастиря.

Про інтерес до Бережан, які внесені до списку історичних міст і селищ України, говорить той факт, що спецвипуск «Бережани. Місто біля Раю» науково-популярного ілюстрованого журналу «Пам'ятки України. Історія та культура» витримав два випуски. [13]. У ньому компактно зібрано інформацію

про пам'ятки Бережан [13, 5]. Самі рубрики говорять про це: «Акуент», «Геральдика», «Фортеці і замки», «Цивільна архітектура», «Монастирі», «Церкви», «Мистецькі цінності», «Архітектурна спадщина», «Палацово-паркове мистецтво», «Рукописи і друки», «Некрополь» [13, 3].

Кожне місто презентують, представляють чи ідентифікують в першу чергу люди, які народились, жили, навчались, творили, бували в ньому. У Бережанах народилася народна художниця УРСР, лауреатка Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка Олена Кульчицька та український маляр, пейзажист, громадський діяч, який проживав у Австралії Володимир Савчак.

У Бережанській гімназії навчались Маркіян Шашкевич і Богдан Лепкий, ректор Ягеллонського університету Мацей Бродовіч і митрополит Спиридон Литвинювич, зв'язкова Шухевича Галина Дидик відомий славіст Олександр Брюкнер, художник Михайло Мороз і математик Микола Чайковський.

У місті працював Рафал Лемкін –польський та американський науковець-правник єврейського походження, фундатор дослідження геноциду; відомий насамперед своїми дослідженнями з історії трагедій вірмен і євреїв та запровадженням уперше слова геноцид як правового поняття, наукову розробку якого здійснив. Розпочинав свою трудову діяльність Петро Яцик – канадський підприємець українського походження, меценат і філантроп, відомий своїм вагомим внеском у фінансування українознавства на Заході та в Україні. Адвокат і письменник Андрій Чайковський та адвокат і письменник Франц Коковський залишили помітний слід в житті громади.

У Бережанах співали Соломія Крушельницька, Дмитро Гнатюк, Тарас Петриненко, «Пікардійська терція»...

Сьогодні далеко за межами міста та й України відоме ім'я заслуженого художника України Олега Шупляка.

До особливостей краєзнавчої характеристики Бережан відноситься і те, що місто має великий потенціал існуючих і перспективи для створення відпочинкових і рекреаційних місць.

- Раївський парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

- урочище «Рурисько»;
- урочище «Монастирок» (с. Лісники);
- Бережанський став.

Раївський парк закладений в 1760 р. Спочатку належав воєводі Синявському. З 1816 р. довколишні землі та парк (з мисливським палацом у ньому) перейшли до графа Потоцького. В цей період мисливський палац перебудовується в класичному стилі і розробляється новий проект парку. Парк створювався в ландшафтному стилі. У 1816 році в парку нараховувалось понад 370 видів і форм дерев, кущів, ліан. У парку були створені два ставки, острів, водоспад, встановлені античні скульптури. Тепер у парку є три джерела, що живлять чотири ставки.

У другій половині XVII ст. Адам Сенявський будує свій замський мисливський маєток (замок), який було оточено оборонним муром з баштами на кутах.

Випускник Бережанської гімназії, кандидат наук, уродженець села Рай (передмістя Бережан) Петро Йосипович Білик залишив рукописні матеріали з історії села [4]. Цей документ вартий того, щоб його видати. Ось деякі з розділів змісту: «Місцезнаходження і загальна характеристика села», «Виникнення села й його мешканці», «Панський двір і фільварок», «Природні ресурси села», «Земля», «Ліси», «Корисні копалини», «Водні джерела», «Пам'ятки природи і садово-паркового мистецтва», «Благоустрій села»...

У рукописі є цікавий документ «Приблизна схема ландшафтного парку с.Рай 1939 р.». На ній зображено тогочасні вулиці (Потоцького, Польова, Зелена), палац, будівлі, джерело, дуби-патріархи, гробівниця графа, ставки...).

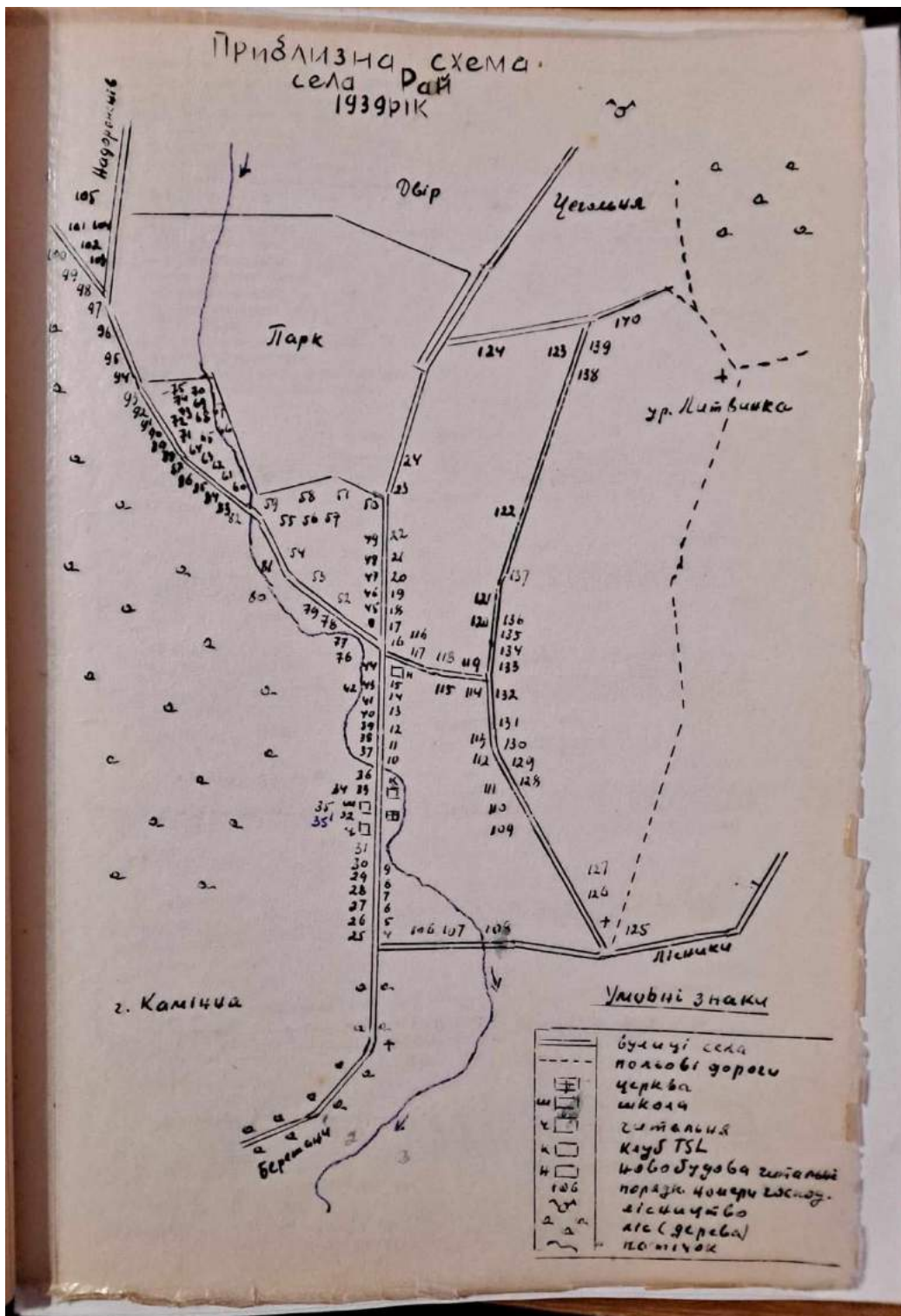
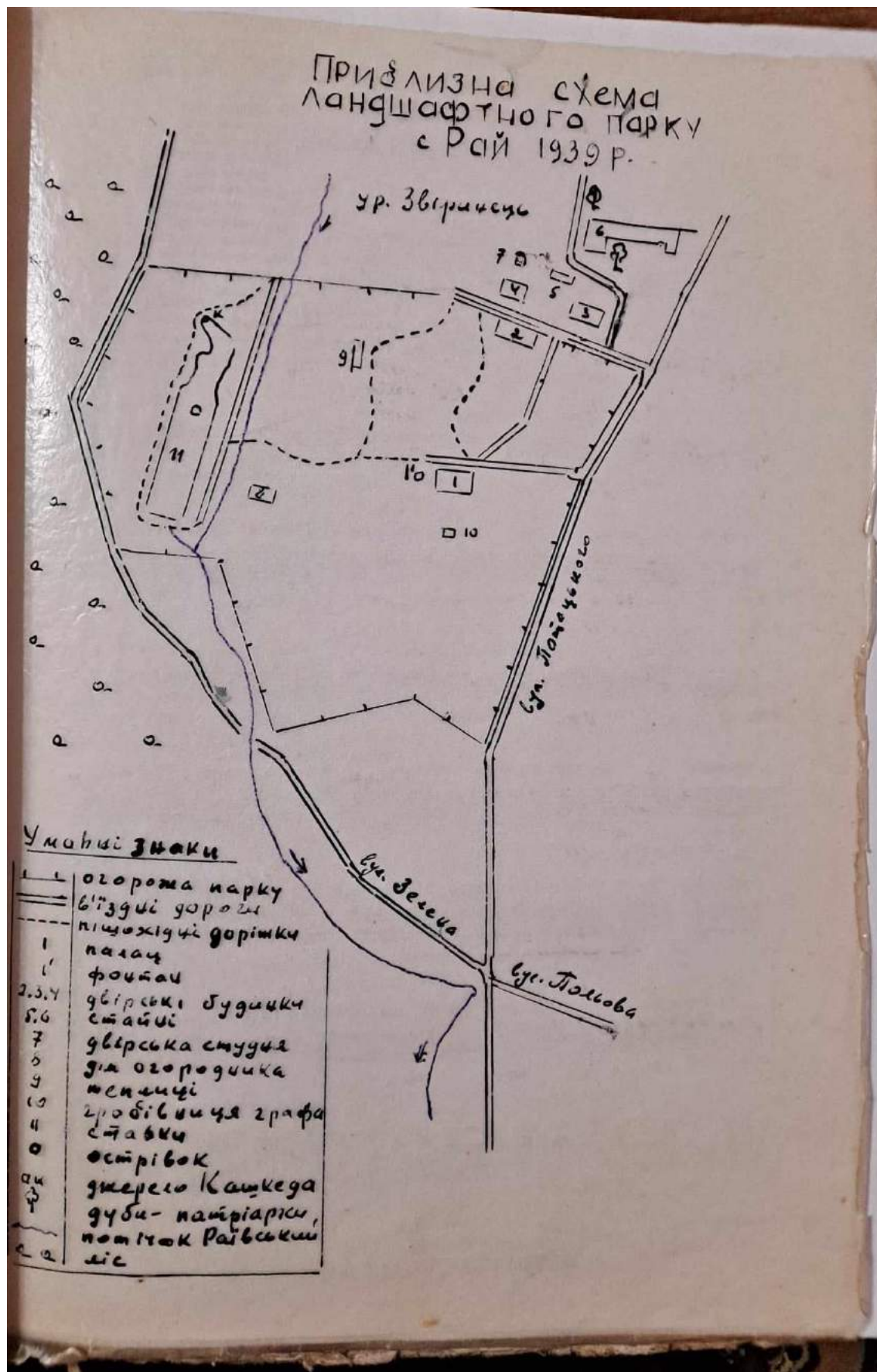

Рисунок 2. Білик П. Приблизна схема с. Рай 1939 р.

На іншій схемі з рукопису Петра Білика під назвою «Приблизна схема села Рай 1939 рік» зображено сам парк, вулиці села, цегельня, церква, школа,

новозбудована читальня, лісництво, потічок, клуб товариства «TSL»
(Towarzystwo Szkoły Ludowej).

Рисунок 3. Білик П. Приблизна схема ландшафтного парку с. Рай 1939 р.

Кілька років тому зусиллями мешканців села Рай за підтримки Бережанської міської ради було розчищено нижній став і збудовано залізобетонну дамбу, відремонтовано дерев'яні містки, встановлено скульптуру «Русалка» місцевого автора Ігоря Крука.

На жаль, зараз внаслідок відомчих неузгоджень парк перебуває не в кращому становищі: знесена більша частина огорожі, «Палац Потоцьких» віддано для проживання тимчасово переселених осіб; не завжди викошуються трави.

Урочище «Рурисько» розташоване на південно-західній околиці Бережан. Одне з улюблених місць відпочинку та найбільш вигідна рекреаційна зона міста з спрямуванням у сферу активного, зокрема спортивного відпочинку. Тут проводяться змагання з туризму. Частково обладнане спортивними майданчиками, але варто відновити тут розвиток гірськолижного спорту.

Рекреаційні зони с. Лісники, розташованого на західній околиці міста. Тут комплексно переплітаються об'ємні лісові масиви з цінними гідрологічними об'єктами. Монастирські джерела на околиці села відносять до розряду унікальних гідрологічних пам'яток, що мають особливе туристично – рекреаційне значення. Вони ж і формують місцевий штучний став – основу вихідного відпочинку громадян. Неподалік в урочищі «Монастирок» – за переказами тут у XVI ст. знаходилася дерев'яна церква – знаходиться один з визначних об'єктів Тернопільської геоморфології – Чортів камінь. Окрім свого індивідуально визначеного природного значення він ще й об'єкт великої кількості переказів, що своїми коріннями заглиблені як мінімум у середньовіччі. В урочищі «Монастирок» облаштована Хресна дорога. Щороку на Спаса відбувається відпуст. Територію доглядають парафіяни церкви села Лісники.

Бережанський став є зараз в оренді Клубу рибалок міста Бережан. За останні роки впорядковано набережну: видалені старі аварійні дерева,

насаджено нові, встановлено ліхтарі, дитячий майданчик, волейбольний майданчик. Облаштовано елінг для зберігання байдарок секції веслування. По периметру озера облаштовані місця відпочинку рибалок (альтанки, мангали, місця для вогнищ). Облаштовано пляж, душові кабінки, кабінки для переодягання.

На березі ставу збудовано готель і ресторан «Едем», який користується попитом у тих, хто подорожує.

Особливості краєзнавчої характеристики Бережан включають у себе й негативні моменти. Проблемами міста є відсутність:

- централізованої каналізації та очисних споруд;
- об'їзної дороги;
- полігону твердих побутових відходів;
- статуту Бережанської територіальної громади.

3.2. Краєзнавче вивчення м. Бережани на уроках географії

Якщо основним предметом шкільного краєзнавства є всебічне вивчення рідного краю, збір і узагальнення краєзнавчого матеріалу, то «краєзнавчий принцип» передбачає систематичне встановлення зв'язків між вивченням будь-якого курсу географії з тими знаннями, які одержують учні в результаті безпосереднього дослідження краю. Обов'язкове використання у викладанні набутих краєзнавчих знань – головне призначення навчального краєзнавства.

У навчальних закладах використання краєзнавства на уроках географії має свою історію. Ще на початку ХХ ст. професор Бережанської гімназії Степан Томашівський, який читав предмет «Історія родинного краю (краєзнавство)» займався краєзнавством. Для Бережан важливим є його дослідження «Погляд на розвиток Бережанської гімназії (1789-1905 рр.)», яке вийшло в рамках відзначення 100-ліття навчального закладу двома книгами [24]. Воно цінне тим, що Степан Томашівський подав у ньому списки вчителів і учнів за означений період. Цікаво, що складання цих списків були залучені два гімназисти.

Степан Томашівський в часі перебування в Бережанах працював у місцевому архіві. Результатом праці стали дослідження: «Стан парохіальних шкіл в Кізілівському деканаті львівської Єпархії в 1819-1827 рр.» і «Стан парохіальних шкіл в Бережанському деканаті 1843-1849 р.», які увійшли до збірника «Матеріали до історії галицько-руського шкільництва XVIII і XIX в.», що вийшли у 1909 р.

Ще один багатолітній професор Бережанської гімназії Михайло Підлужний залишив вагомий слід у вивченні географії та краєзнавстві Бережан і Бережанщини. Його ім'я «в Бережанах оповите ореолом людини-легенди, гімназійного професора енциклопедичних знань, володаря цінної бібліотеки, знавця декількох іноземних мов, в т. ч. греки і латини, непересічного краєзнавця» [6, 468].

Окрім викладання в школі Михайло Підлужний публікував в районній та обласних газетах краєзнавчі розвідки про Бережани, населені пункти Бережанського району, досліджував їх топоніміку.

Ось що згадував учитель-пенсіонер Юліан Фардига: «Михайло Іванович досконало знав свій предмет, а особливо географію рідного краю. Він знав кожне джерельце, звідки бере початок та чи інша річка. До нього зверталися студенти вищих навчальних закладів, вчителі-заочники за матеріалами для курсових та дипломних робіт, і всім їм надав він допомогу.

Крім географії, пан Підлужний цікавився історією України та літературою. Він підтримував тісні зв'язки з доктором історичних наук, професором Львівського університету ім. І. Франка, автором багатьох праць з історії України І. Крип'якевичем/ До М. Підлужного зверталися редакційні комісії не тільки Бережанського, але й сусідніх районів по підготовці книги «Історія міст і сіл Тернопільської області» [20, 111].

Сьогоднішні вчителі географії керуються «Навчальною програмою для закладів загальної середньої освіти. Географія». Виходячи з неї, використовують місцевий краєзнавчий матеріал.

Курс «Загальної географії» у 6 класі вважається фактично першим систематичним курсом географії в школі. Він має глибоку краєзнавчу основу. До програми курсу входить багато загальних географічних понять, які необхідно засвоїти шестикласникам для підготовки до вивчення краєзнавчих курсів у старших класах. Слід зазначити, що більшість цих понять сприймається дітьми 11-12 років без достатнього розуміння суті, особливо процесів розвитку, взаємодії та взаємозалежності, якщо учитель не використовує конкретного місцевого матеріалу краєзнавчого змісту. Формування географічних понять відбувається значно легше, коли учні мають відповідні конкретні уявлення про свій край.

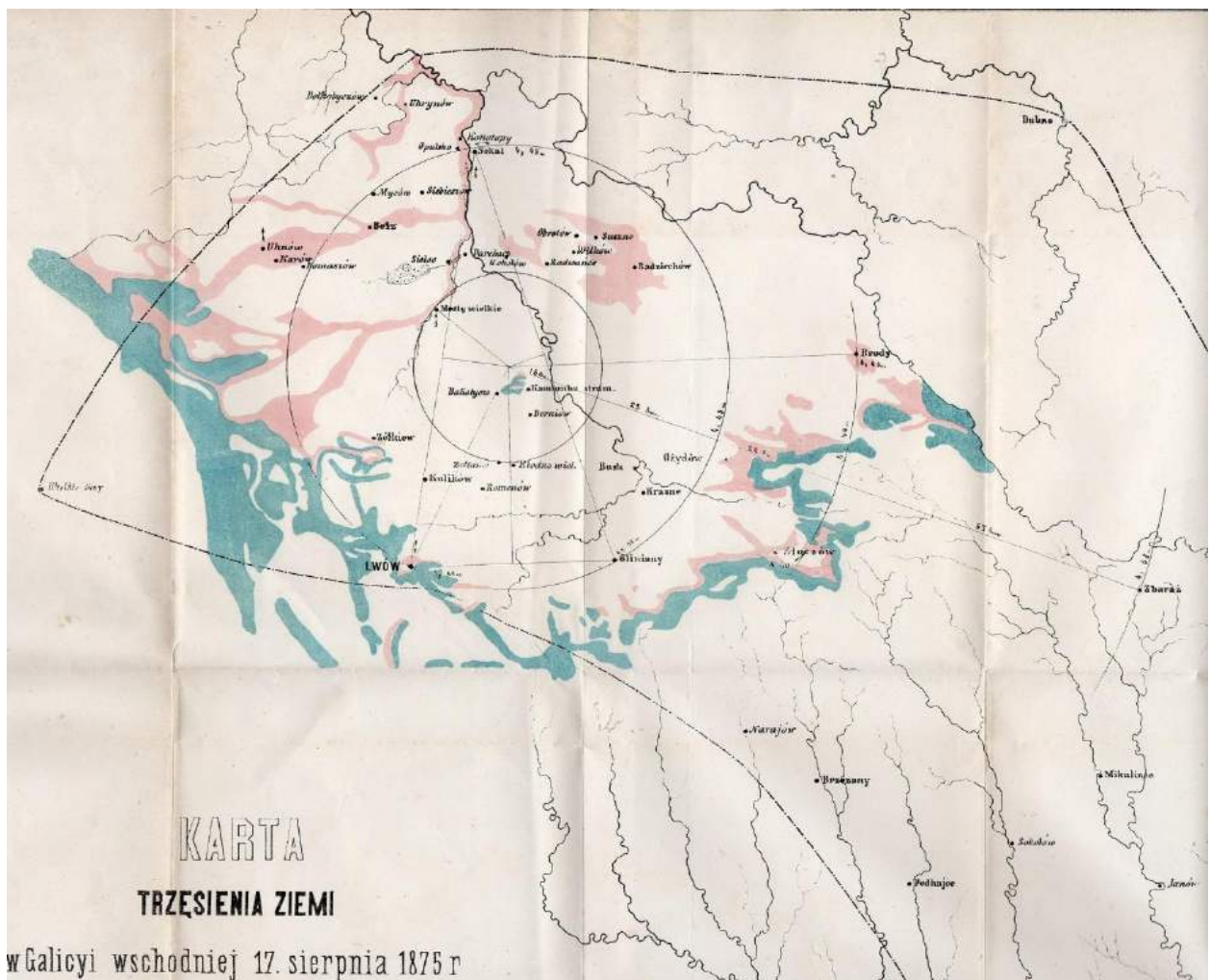
Під час вивчення розділу «Розвиток географічних знань про Землю» вчитель може дати на уроках, виділених програмою, теоретичну характеристику історії географічних досліджень мандрівниками і мореплавцями, не обминаючи краєзнавчого підходу. Під час вивчення даного розділу вчитель може включити інформацію про рідну місцевість, якою вона була в минулому, перші дослідження і згадки у географічній літературі, а також про перші відомості про Бережани.

У більшості книг, підручників, енциклопедичних і довідкових видань першу письмову згадку про Бережани датують 1375 роком. Але жодного документа з цією датою не існує. Професор Бережанської гімназії Маврикій Мацішевський називає 1402 рік.

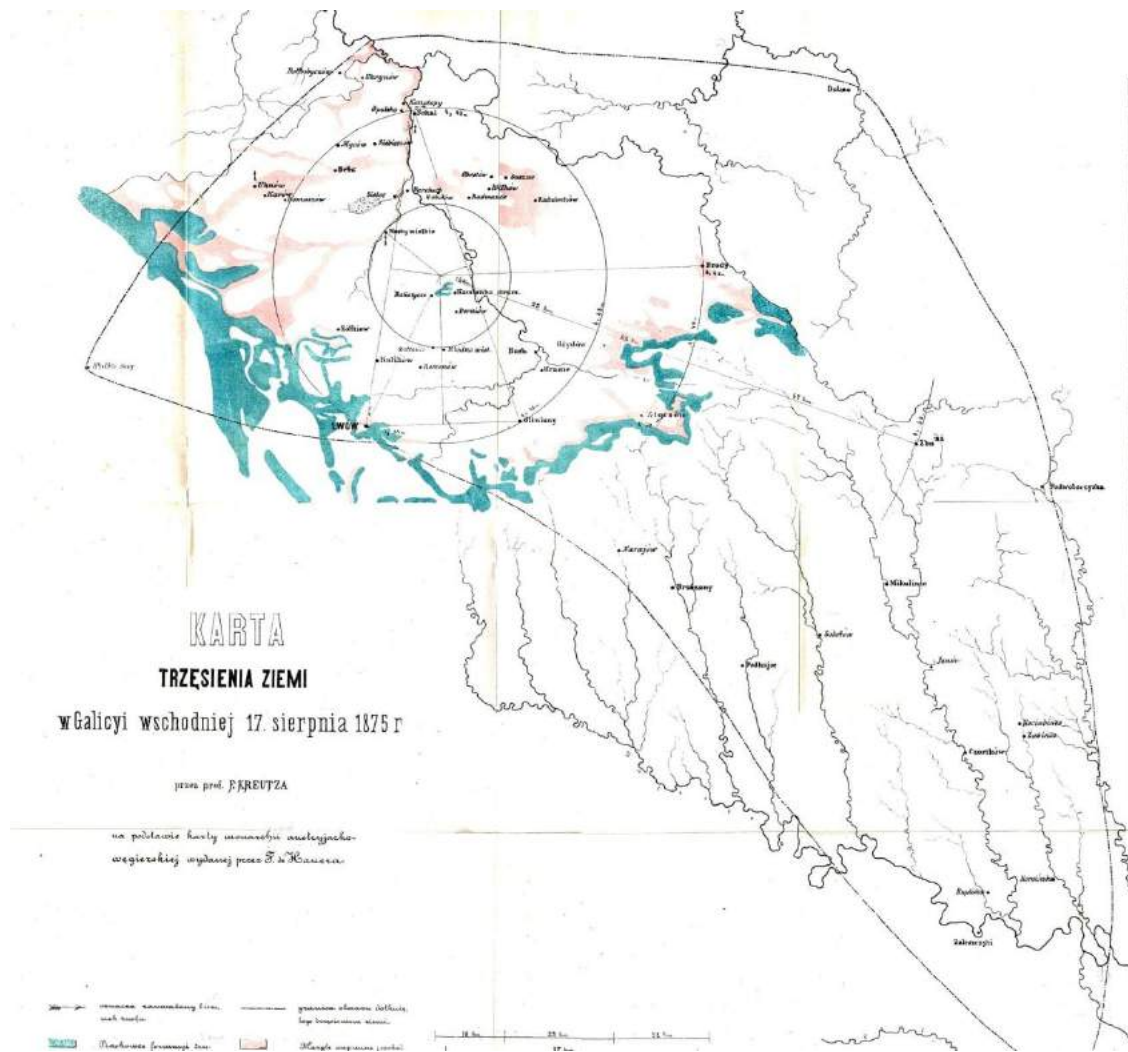
У 1530 р. Бережани отримали Магдебурзьке право.

Переходячи до вивчення рельєфу, варто сказати про те, що Бережани розташовані в мальовничій пагорбистій місцевості. Навколо Бережан розташовані гори Звіринець, Бабина гора, Лисоня, Сторожисько.

На уроці про «Землетруси» варто продемонструвати карту землетрусу 1875 року у Східній Галичині ««Karta trzesienia ziemi w Galicyi wschodniej 17 sierpnia 1875 r. przez prof. F.Kreutzta na podstawie karty monarchii austryjacko-węgierskiej wydanej przez F. de Bauera». Адже перший добре задокументований землетрус відбувся в Галичині 17 серпня 1875 року. Це було докладно описано в статті «Мова про землетрус та опис землетрусу в Галичині східній в 1875 р. (Кройц 1876 р.). На карті показані Бережани. Карта знаходиться у фондах Бережанського краєзнавчого музею.

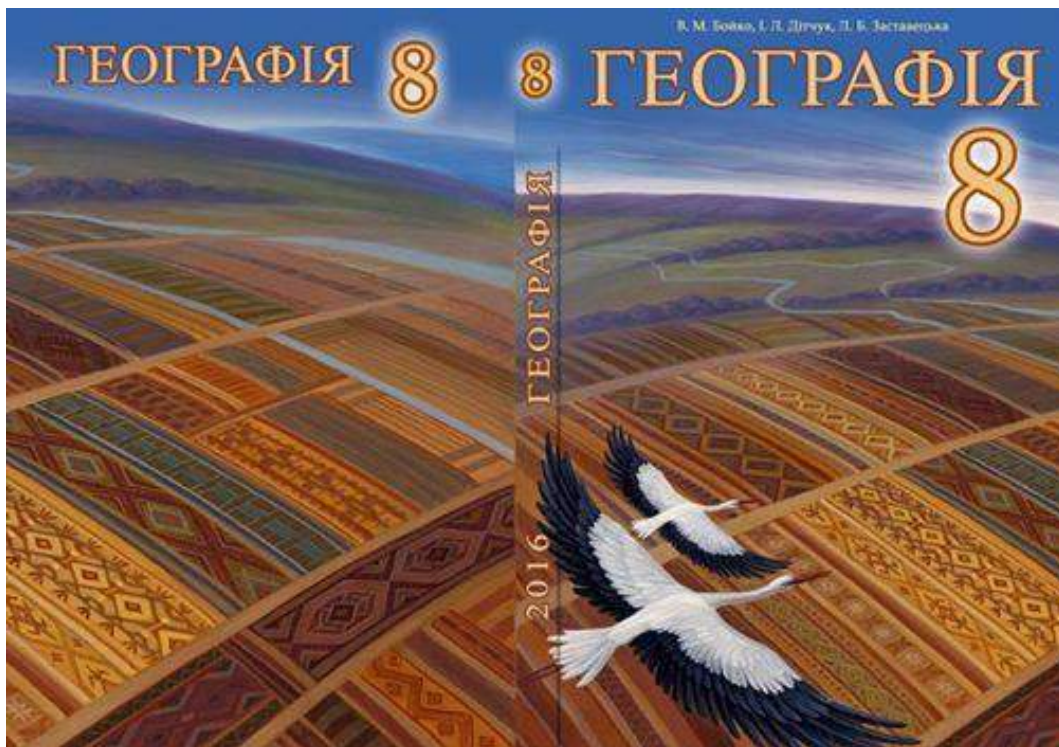
Рисунок 4. Карта землетрусу 17 серпня 1875 року.

Рисунок 5. Карта землетрусу 17 серпня 1875 року.

На початку вивчення географії у 8-мі класі («Україна у світі: природа, населення») треба повідомити, що картина бережанця, заслуженого художника України Олега Шупляка, на якій зображено лелеку, який летить над полями України у вигляді орнаментів вишиванок, прикрасила обкладинку підручника з географії для 8 класу.

Рисунок 6. Обкладинка підручника з географії для 8 класу з картиною художника

Олега Шупляка з Бережан

У картині «Над рідною землею» художник намагався поєднати український ландшафт з українськими символами, щоб наочно показати зв'язок між символікою вишиванки і землею, на якій живе український народ. З висоти пташиного польоту земля виглядає як вишиванка.

Під час вивчення теми «Географічна карта» продемонструвати учням карту-схему частини Бережан та замку капітана Пірха 1755 р., копія якої зберігається у Бережанському краєзнавчому музеї [10].

Рисунок 7. Карта Пірха. 1755 р.

Цікавим посібником є карта 1884 р. У приватній колекції одного мешканця Бережан є 9 із 16 аркушів цієї карти розміром 50 х 60 см. Їх електронна версія зберігається у Бережанському краєзнавчому музеї.

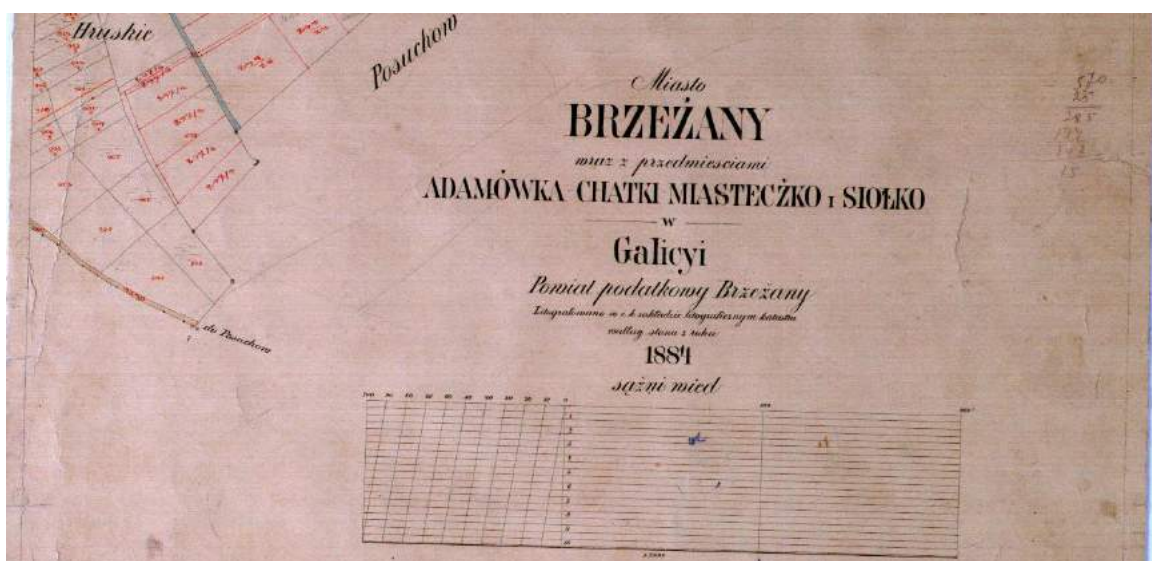

Рисунок 8. Частина аркушу карти 1884 р.

Рисунок 9. Аркуш карти Бережан.1884 р.

Там же, в Бережанському краєзнавчому музеї є карта Бережан 1846 р. в електронному форматі.

Цікавими для школярів і маловідомі для широкого загалу ще два картографічні матеріали: «Проект охоронних зон м. Бережани» та «Бережани. Схема історичного розвитку міста», розроблені в 1980-х роках. Обидві карти-схеми зберігається у Бережанському краєзнавчому музеї.

Вивчаючи тему «Природні умови і ресурси України» варто сказати школярам, що в межах міста Бережани є тільки кар'єр глини, який використовується для виготовлення цегли підприємством «Товариство з обмеженою відповідальністю «Бережанський цегельний завод «Керамік»».

Під час вивчення теми «Води суходолу і водні ресурси» доцільно розповісти про Бережанський став, річки Золота Липа та Раївська.

Бережанський став – пам'ятка природи. Розташований на річці Золота Липа, оминає північну частину м. Бережани. Вперше згадується 23 грудня 1487 р. Впродовж XVI-XVII ст. органічно вписувався в природно-оборонну систему Бережанського замкового комплексу. Як згадував Ульріх фон Вердум (1671), Бережани розташовувалися «поміж горбами над великим озером, через який довгий міст провадить до міста, збудованого частково в яру, частково на бокових пагорбах».

Річка Раївська є притокою Золотої Липи, яка в свою чергу є лівою притокою Дністра. Річище Золотої Липи помірно звивисте, від м. Бережан до с. Потутори пряме, каналізоване. На північ від Бережан (у межах міста) річка тече через озеро завдовжки 3 км.

За народними переказами, назву річка отримала за добру воду, ніби настояну на цвіті липи. Так називали її Липа. Але одного разу у ній затонув татарський віз із золотом, і люди ще довго шукали золото у воді. Тому з того часу річку стали називати «Золотою Липою».

Питаннями екології водних ресурсів, зокрема, річки Золота Липа займається громадська організація Екологічний Клуб «Край» (керівник – Галина Проців). У рамках Міжнародного екологічного проекту «Демократизація управління басейном річки Дністер» видавався у 2009 році соціально-екологічний бюлетень «З берегів Золотої Липи» [16, 95-96]. Вийшло 12 чисел бюлетеня.

У першому числі бюлетеня «З берегів Золотої Липи» є вступна стаття Голови Ради Екологічного клубу «Край» Галини Проців про Міжнародний екологічний проєкт. «Демократизація управління басейном річки Дністер»: місцева влада, НУО (неурядові організації) та об'єднання, що працюють разом для трансграничної ріки, щоб подолати бідність і досягти стійкого (збалансованого) розвитку в басейні Дністра», – така його повна назва, здійснюється в басейнах чотирьох річок – приток Дністра на території України, Молдови, включаючи Придністров'я». На 2-3 сторінках – стаття «Річка Золота Липа» німецькою, англійською, українською та російською

мовами. Карта-схема «Басейн річки Золота Липа (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області)» розміщена на 4-5 сторінках. Є дві статті вченого секретаря ДІАЗу Надії Волинець про село Майдан (виток Золотої Липи) і про Поморяни.

Друге число присвячене Всесвітньому дню водних ресурсів. Є стаття «Бережанський замковий комплекс і замкова криниця» та переклад її на німецьку мову.

Рисунок 10. Перша сторінка першого числа бюлетеня.

Під час вивчення розділу «Природа та населення свого адміністративного регіону» вищеназвані факти варто доповнити ширшою інформацією про Бережани, використовуючи публікації в засобах масової інформації, соціальних мережах, збірниках наукових конференцій та рішення Бережанської міської ради.

Розділ IV. «Населення України та світу», зокрема, тему «Демографічні процеси та статевовіковий склад населення світу та України» важко наповнити новими статистичними даними про місто Бережани з огляду на те, що останній перепис населення відбувся в Україні в 2001 р. Інформацію з історії населення міста можна почерпнути із статті Володимира Бемка «Населення міста Бережани» [2, 29-32] та Миколи Проціва «Населення Бережан» у збірнику статей та матеріалів «Бережани. 1375-2000» (Бережани, 2000). Інформацію про нинішні кількісні показники в режимі онлайн можна брати на сайті Головного управління статистики у Тернопільській області Державної служби статистики України. Але із врахуванням деяких обмежень: «Ураховуючи

ситуацію, що склалася у зв'язку з військовою агресією росії проти України за підтримки білорусі наведену нижче інформацію буде оприлюднено після завершення терміну для подання статистичної та фінансової звітності, встановленого Законом України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни»» [7].

3.3. Краєзнавче вивчення м. Бережани у позакласній роботі

3.3.1. Шкільні музеї

У структурі шкільного краєзнавства важливе місце займають шкільні музеї. «Музей – науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений для вивчення, збереження, використання та популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» [9]. Законодавець у Статті 6 «Види музею» не виокремив шкільні музеї із загального переліку профілів: природничі, історичні, літературні, художні, мистецькі, науково-технічні, комплексні (краєзнавчі, екомuzeї), галузеві тощо.

У залежності від юридичного статусу музеї ділять також на державні, відомчі, громадські, приватні. Шкільні музеї створюються в загальноосвітніх навчальних закладах.

У Бережанах є 4 музеї: Бережанський краєзнавчий музей, Обласний комунальний музей Богдана Лепкого в м. Бережани, Бережанський міський музей книги, Музей історії церкви Державного історико-архітектурного заповідника в м. Бережани. У кожного з музеїв свої методи та форми роботи з учнівською та студентською молоддю: екскурсії, виховні заходи, тематичні уроки, квести, ігри тощо. У Бережанському краєзнавчому музеї вже кілька років реалізується проєкт «Музей як навчальна платформа».

Станом на 20 листопада 2023 р. шкільні музеї є у таких навчальних закладах міста Бережани: Ліцей Тернопільської обласної ради, Бережанський ліцей №1. Донедавна був музей в Бережанській ЗОШ № 2.

У ліцеї Тернопільської обласної ради є музей історії колишньої Бережанської гімназії імені Богдана Лепкого. Внаслідок реформи освітніх закладів Бережанської територіальної громади Бережанську гімназію ліквідовано рішенням Бережанської міської ради [17]. Більшість учнів і вчителів гімназії перейшли в ліцей Тернопільської обласної ради. Приміщення, в якому колись перебувала гімназія, перейшло у власність Тернопільської обласної ради. Отже, клас, в якому був музей історії Бережанської гімназії імені Богдана Лепкого, теж.

У музеї Бережанської гімназії імені Богдана Лепкого зібрані матеріали з історії цього славного навчального закладу [5, 952-956]. Гімназія в Бережани була переведена зі Збаража в 1805 р. Функціонувала до приходу Червоної армії в 1939 р., а потім з перервою з 1941 по 1944 рік. Тоді була реорганізована в Бережанську середню школу № 1.

У 1991 р. була відроджена і згодом отримала ім'я учня та професора Бережанської гімназії Богдана Лепкого – 28 серпня 1993 року на будівлі відновленої гімназії освячено пам'ятну дошку про надання відродженій гімназії імені Богдана Лепкого.

На жаль, рівно через 30 років Бережанська міська рада прийняли рішення про закриття гімназії імені Богдана Лепкого. Тому сьогодні про Бережанську гімназію, яка дала світові відомих науковців, військовиків, політиків, діячів церкви, ми говоримо в минулому часі...

Особливо цікаві спогади колишніх гімназистів, зібрані під час зустрічі з нагоди відзначення 200-ліття Бережанської гімназії, що відбулася в 2005 р.

У Бережанському ліцеї № 1 є два шкільні музеї: музей історії школи і кімната-музей Маркіяна Шашкевича [3, 52]. У музеї історії школи зібрані матеріали про учнів і вчителів школи, списки випускників, особисті речі відомих учнів, світлини, підручники, навчальні посібники.

Кімната-музей Маркіяна Шашкевича присвячена учневі Бережанської гімназії Будителю Галичини. Школа кілька років намагалася отримати ім'я Маркіяна Шашкевича, але не вдалося.

3.3.2. Вивчення краєзнавства у Центрі дитячої та юнацької творчості Бережанської міської ради

Центр дитячої та юнацької творчості Бережанської міської ради займає вагомe місце в системі вивчення краєзнавства. У 2023-2024 навчальному році йому діють такі гуртки краєзнавчого спрямування:

- «Юні етнографи»;
- «Юні туристи-краєзнавці»;
- «Географічне краєзнавство»;
- «Історичне краєзнавство».

Цей позашкільний заклад має добрі традиції та вагомі успіхи у вивченні краєзнавства. Михайло Слабодух, керівник гуртків туристсько-краєзнавчого гуртка Бережанського районного будинку творчості і школярів, – автор кількох методичних напрацювань на тему місцевого краєзнавства. Його маршрут «Бережани та їх околиці» відзначений Грамотою Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України за перемогу у Всеукраїнському конкурсі на кращий матеріал туристично-краєзнавчої тематики (2012 р.).

Ще дві його розробки «Дерев'яні храми Бережанського Опілля» та «Архітектурні ансамблі древніх Бережан» відзначені за перемогу Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді.

Розвитку шкільного краєзнавства сприяла участь школярів у Всеукраїнському конкурсі на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активним способом пересування «Мій рідний край» [14].

3.3.3. Краєзнавство у Бережанській філії Тернопільського обласного комунального територіального відділення МАН України

У системі позакласної роботи шкільне краєзнавство присутнє у календарно-тематичному плані роботи секції «Історичне краєзнавство» для слухачів першого року навчання на I семестр 2023/2024 навчального року Бережанської філії Тернопільського обласного комунального територіального відділення Малої академії наук України. Згідно плану вивчається, зокрема, п'ять тем, на які відведено по 2 години:

- Краєзнавчі видання. Огляд виставки у Бережанському краєзнавчому музеї. Краєзнавчі видання про Бережани. Книги про Бережани у бібліотеках.

- Місцеві товариства, краєзнавці (лекція / практичне);

- Шкільне краєзнавство. Шкільні музеї (лекція / практичне);

- Завдання шкільного краєзнавства на сучасному етапі. Пишемо план майбутнього видання «Історія мого навчального закладу» (лекція / практичне);

- Історичне краєзнавство регіону (лекція / практичне).

Однією з тем, які досліджують слухачі цього року, є «Культові споруди вулиці Шевченка в Бережанах». У цій науковій роботі мають бути описані церкви, каплички, хрести, скульптури (фігури), пам'ятні дошки за схемою, яку написали самі школярі. Скласти список об'єктів дослідження, де кожен буде описаний за таким планом:

1. Назва чи назви
2. Адреса
3. Фотофіксація
4. Автор
5. Меценат
6. З якими історичними подіями пов'язано
7. Де і ким згадується в мистецтві (літературі, музиці, образотворчому мистецтві)
8. Спогади та розповіді місцевих мешканців, старі світлини
9. Стан фізичний (добрий, потребує реставрації чи ремонту)
10. Цікаві події (перенесення, реставрації, знищення)

У 2022 р. слухач філії Владислав Невгад (Бережанська гімназія імені Богдана Лепкого) брав участь у II обласній учнівській науково-практичній конференції «Тернопілля на перетині історичних епох: актуальні проблеми краєзнавства» і виступив на тему: «Волонтерський рух – вагомий вимір російського-української війни 2014-2022 років», в якому розповів про волонтерський центр, який працює на базі навчального закладу. Одним з напрямків роботи центру, в якому пліч-о-пліч зі старшими працювали і

гімназисти, є збір матеріалів про участь випускників Бережанської гімназії в російсько-українській війні для музею історії гімназії.

Учні мали можливість наживо спілкуватися з воїнами ЗСУ, з водіями, які неодноразово їздили (та й продовжують) їздити на передову. Школярі надовго запам'ятають уроки історії та географії біля великої шкільної карти України, які проводили громадський активіст Олекса Муравльов з Краматорська, хлопці з фронту та водії, які неодноразово доставляли вантажі ледь не до перших окопів.

У 2022-2023 р. учні опрацьовували тему «Історія школи»: складали план дослідження та список джерел пошуку інформації, виписували основні розділи (будівля, учні, вчителі, цікаві історії...) та деталі.

У 2023 р. слухачка МАН Оля Прийдун (Бережанський ліцей №1) брала участь у обласній учнівській науково-практичній конференції «Локальна історія. Погляд крізь століття» та виступила на тему «Перейменування вулиць у Бережанах: втрати чи повернення історії?» [11, 47-50]. У своїй доповіді дослідниця розглянула період за останні 10 років. За цей час в топоніміці Бережан відбулося 16 змін: перейменовано 11 вулиць, названо нових – 5. Було прийнято два «Положення про порядок перейменування вулиць і площ міста Бережани» (2004 і 2022), створено дві профільні комісії. Більшість змін відбулися як результат Революції Гідності (2013-2014) та широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну (2022).

3.3.4. Постійно діючий проєкт Бережанського краєзнавчого музею «Музей як навчальна платформа»

У рамках постійно діючого проєкту Бережанського краєзнавчого музею «Музей як навчальна платформа» у 2022 р. було проведено два табори вихідного дня «Музейна неШкола» для школярів 7-12 років, в рамках яких було проведено краєзнавчі заходи: «Екскурсія вулицями рідного міста» та «Похід навколо Бережанського ставу». Під час цих заходів учасники табору виконували завдання:

1. «Вчись читати місто» (знаходити та вміти прочитати написи на балконах, пам'ятниках, будинках міста);

2. «Розпізнай пташку та дерево» (в ареалі бережанського ставу під керівництвом фахового еколога знайомилися з фауною і флорою);

У 2023 р. у рамках цього проекту було проведено табір вихідного дня «Музейна неШкола» для школярів 8-12 років під назвою «Моя перша вершина». Ось тези його концепції.

Три вершини для кожного бережанця є дорогими:

- Біла гора в Підлиссю, пов'язана з учнем Бережанської гімназії Пробудителем Галичини Маркіяном Шашкевичем;

- Чернеча гора в Каневі Пророка Тараса Шевченка;

- Лисоня – гора слави Українських Січових Стрільців.

Найвища точка є у кожного населеного пункту, громади, області, України. З дитинства важливо підкорювати вершини.

Бережани оточують гори: Сторожиська (408 м), Звіринець (372 м), Бабина Гора (401 м), Лисоня (399 м)... Але не кожен бережанець на них бував, не дивився з них на рідне місто.

На Бережанщині є найвища точка Тернопільської області – гора Попелиха (443 м).

За час табору учасники підкорять 4 вершини.

Кожному – іменну інформаційну карту-схему із маршрутом і завданнями на кожен день.

Щодня – новий маршрут!

Щодня – нові враження!

Щодня – нова вершина!

Кожного дня учасники табору виконували практичні завдання на маршруті: наносили на карту відомі пам'ятки архітектури, записували назви дерев і кущів, тварин і птахів.

Ось кілька тез про роботу цього табору.

14 серпня. Свято Маковея. Розповідь про віночки (з історії свята).
Освячення віночків на площі Ринок.

Практичне завдання «Як ми дерева рахували...» проводила голова Екологічного клубу «Край» Галина Проців. Школярі навчилися вимірювати дерева біля ратуші в центрі міста Бережани (дуб українсько-польської дружби, «Липа Богдана Лепкого», «Невідомий каштан»). Склали список дерев і кущів у парку. Після цього – заняття «Філософія гір» від Людмили Криворучки – кандидатки філософських наук, викладачки Києво-Могилянської академії.

15 серпня. Маршрут «Ратуша – Бабина гора». (Вулицями рідного міста. Вчимося читати місто).

Інформація про день 15 серпня: 227 день року. 538 День війни. 3463 день війни від 2014. День археолога.

1873 – народився Застирець Йосип Якович, священник УГКЦ, письменник, філософ, громадський та освітній діяч на теренах Галичини, вчитель Бережанської гімназії.

1879 – народився Штокалко Павло Лукич, український письменник, релігійний діяч – батько відомого бандуриста, лікаря Зіновія Штокалка, учня Бережанської гімназії.

Маршрут «Ратуша – Бабина гора». (Вулицями рідного міста. Вчимося читати місто).

Завдання 1. Нанести на карту об'єкту маршруту:

Ратуша – точка біля магазину «Тарас» – вулиця Шевченка («Рідна Школа», Володимирська церква, стела 1919-1991, тимчасовий меморіал Героїв російсько-української війни (запалення «Свічки пам'яті») – вулиця Валова (будинок Андрія Чайковського, Вілла Дубицького) – вулиця Гімназійна (будинок гімназії MCMXIV, табличка на балконі «ul. Kr.Jadwigi» – вулиця Коцюбинського (табличка «ul.Kraszewskiego,8» – Метеостанція (Робимо погоду на метеостанції. Коротка розповідь про метеостанцію, фото) вулиця кардинала Йосипа Сліпого – вул. Героїв УПА – вул. Збічна – вул.

Котляревського – сонячні батареї – Бабина гора – панорама Бережан – телевишка.

Завдання 2. «Як ми погоду робили...» (знайомство з роботою метеостанції).

«Як ми кіно крутили...» (знайомство з роботою телевишки – «Тернопільська філія концерну РРТ м. Бережани Бережанська радіорелейна станція).

Під час походу виконуються завдання, вказані на маршрутному листі №1

16 серпня. «Ратуша – Звіринець»

228 день року. 539 День війни. 3464 день війни від 2014.

Всесвітній день повітряних зміїв.

Ратуша - Вулиця Івана Франка – Пам'ятник чорнобильцям – Пам'ятник переселенцям – Золота Липа – Замок – Золота Липа – Стадіон – Автостанція – залізнична станція – залізниця – «Підгайці – Львів» – «Кінець залізниці» – вихід на гору Звіринець – каплиця на Хатках – колишній млин (макаронна фабрика) – «Едем» – колишня «Сільгоспхімія» – Навчально-науковий геодезичний полігон Національного університету «Львівська політехніка» – вздовж залізниці «Підгайці – Львів» – берег озера – набережна – саджівки – гідроелектростанція – шлюз – підземний перехід на вул.Чорновола – Зарайський потік – площа Ринок

Практичне завдання «Як ми Землю міряли...» (Урок від працівників Навчально-наукового геодезичного полігону Національного університету «Львівська політехніка»).

Запуск повітряних зміїв.

18 серпня. «Ратуша – Попелиха» – найвища точка Тернопільської області. Північніше Бережан, де походить вододіл річок Золота Липа і Нараївка, гребенястим пасмом виділяється Подільська гряда. Тут – найвища точка Подільського плато – гора Попелиха (сягає 443 м над рівнем моря).

Підняття Державного Прапора України. Виконання Гімну України.
Вручення медалей, сертифікатів, сувенірів.

Рисунок 11. Медаль «Моя перша вершина»

Рисунок 12. Знак на г. Попелиха

У 2024 р. табори вихідного дня «Музейна неШкола» в рамках постійно діючого проєкту Бережанського краєзнавчого музею «Музей як навчальна платформа» плануються у дві зміни. Вже розпочата підготовка до їх проведення. Тема: «Водні ресурси міста». Основники складовими будуть екологічні та краєзнавчі завдання. Учасники табору вивчатимуть минувшину бережанського ставу, річки Золота Липа, малої річки Зарайський потік, водотягів міста. Також досліджуватимуть водні ресурси села Рай і села Лісники, розчищатимуть джерела. Вивчатимуть роль водних ресурсів у господарському житті міста, їх проблеми, шляхи вирішення. Навчатимуться економного використання води.

Табори вихідного дня «Музейна неШкола» зарекомендували себе як добрі практичні форми роботи зі школярами в канікулярний час. Вони добре вписуються у формат «Краєзнавче вивчення м. Бережани у позакласній роботі».

3.3.4.1. Маршрут № 2 «Ратуша – Бабина гора»

Завдання 1. Нанести на карту числа, якими позначені об'єкти.

1. Ратуша. 2. Вулиця Шевченка («Рідна Школа»). 3. Володимирська церква. 4. Стела 1919-1991. 5. Тимчасовий меморіал Героїв російсько-української війни (запалення «Свічки пам'яті»). 6. Вулиця Валова (будинок Андрія Чайковського). 7. Вулиця Гімназійна (будинок гімназії МСМХІV). 8. Вулиця Коцюбинського. 9. Метеостанція. 10. Бабина гора. 11. Телевишка. 12. Рурисько. 13. Олімп. 14. Костел

Завдання №2. Позначити знаком «+» те, що побачили під час походу:

Таблиця 1.

Тварини		Дерева і кущі			
	Собака		Липа		Горіх
	Кіт		Дуб		Клен
	Слон		Сосна		Калина
	Верблюди		Пальма		Виноград
	Вовк		Акація		Ліщина
	Лисиця		Магнолія		Береза
	Корова		Вишня		Верба
	Коза		Яблуня		Каштан
	Вівця		Груша		Алича
	Жираф		Слива		Шипшина
	Кабан		Терен		Береза
	Білка		Баобаб		Клен

Завдання №3. «Як ми погоду робили...».

Записати дані про погоду в таблицю, намалювати хмарки.

Таблиця 2.

№	Показник	Дані	
1	Температура		
2	Швидкість вітру		
3	Намалювати небо і хмари		
4	Яка погода була в Бережанах у день мого народження __ __ 20__	Температура	
		Сонячно чи похмуро	
		Вітер	
		Дощ	
		Сніг	

Домашнє завдання.

«Пройди» маршрут ввечері з батьками, використовуючи маршрутний лист!

3.3.5. Шкільна преса

За 30-років незалежності України на Бережанщині виходило понад 30 друкованих засобів масової інформації. Вони були різні: за форматом і тривалістю виходу, за тематикою і поданням матеріалу, джерелами фінансування (за кошти влади та на громадських засадах), партійні та релігійні, передвиборчі та шкільні... У фондах Бережанського краєзнавчого музею зберігаються 29 газет, 2 періодичні збірники, бюлетень і два календарі за 1991-2021 рр. [16].

У краєзнавців є свій рейтинг джерел інформації, як за місцем знаходження (архіви, бібліотеки, музеї, приватні колекції, особисте спілкування), так і за формою (документи, книги, світлини, документальні фільми, періодичні видання...). Періодичні видання є важливою джерельною базою для краєзнавців, істориків, науковців. Адже в них знаходимо відбиток того часу, коли вони виходили: інформацію про події, побут, політичне та громадське життя тощо. Важливо пам'ятати слова британського журналіста Філіпса Грема: «Газета – перша чернетка історії».

«Шкільні періодичні видання в Бережанах мають свою історію. Заслужують особливої уваги видання органу української шкільної гімназійної молоді «Баба», «Бджола», «Комар», «Муха», «Мітла», «Оса», «Циган». Вони виходили в 1900 році. Редагував ці ілюстративно-гумористичні тижневики комітет, в який входили Володимир й Антін Лотоцькі, Осип Гайдукевич, Яцко Струхманчук, Володимир Кульматицький. Назва часопису змінювалась в міру конфіскацій гімназійними професорами.

У 1902 році побачило світ одне число «Поступу» — наукового журналу української гімназійної молоді в Бережанах. Він писаний від руки й літографований. Редакція: Захар Орун, Франц Коковський і Михайло Західний. Було видано 100 примірників» [16, 14].

Шкільна преса навчальних закладів Бережан 1991-2021 рр. представлена такими виданнями:

1. «Вісті з Садової, 5».

Видання загальноосвітньої школи № 3 м. Бережани. Підготовкою матеріалів займалися старшокласники. Наприклад, у жовтневому номері (2006 р.) були статті: «Що ти знаєш про назву твого міста?»; «Здрастуй, нова школо!» (про відкриття школи № 3 в Бережанах); «Козацький гарт» (про перемогу «нашої» команди у змаганнях); «С.К.О.Б.»; «Бережи свій час»; вірш Мужанової І. І. «Моя мама»; вітання вчителів з днем народження, що відбулися у вересні та жовтні і оголошення конкурсу на «найприкольніше» фото.

У статті «С.К.О.Б.» розповідалося про пластове життя у Бережанах, створення гуртків, підготовчого куреня УПЮ-ів імені Братів Лепких. «Зараз єдиний курінь у станиці Бережани налічує біля 30 пластунів. Проводиться набір дівчат та хлопців від шести років в новацькі та юнацькі гуртки. За додатковою інформацією звертатися до автора статті».

2. «Друга кома».

Видання Бережанської загальноосвітньої школи I-III ступеня № 2. У листопадовому числі 2007 р. на першій сторінці стаття Оксани Ціпліцької (10-Б) «Вишиванко, моя вишиванко...». У рубриці «Незнайоме про знайомих» — декілька цікавих фактів про Богдана Степаника (за минулорічними опитуваннями учнів – найпопулярнішого вчителя школи).

3. «Світанок».

Газета учнівського колективу Бережанської загальноосвітньої школи-інтернату з поглибленим вивченням трудового навчання (нині – ліцей Тернопільської обласної ради). Гасло: «Знання – світло, а неучтво – пільма». Виходила з травня 2003 до квітня 2005 р. Наклад 100-300 прим. Формат А 4, 4-6 сторінок.

4. «Шкільний вісник»

Видавець Бережанська загальноосвітня школа I-III ступенів № 1. Вийшов один номер у рамках відзначення 70-річчя відновлення роботи Бережанської СШ № 1 та 90-річчя випуску гімназії 1924 р. У передовій статті директор школи Василь Антимис називає головні статистичні показники навчального закладу — за рейтингом 2010 р. школа увійшла до списку 100 кращих шкіл України.

5. «Ярина»

Заснована учнями 11-го класу Бережанської гімназії 8 жовтня 1999 р. Гасло: «Ярій, душе! Ярій, а не ридай...» (В. Стус). Наклад 100 прим. Формат А 4, 4-8 сторінок. Чорно-білий і кольоровий друк. Вийшло понад 30 номерів.

Цікавий проєкт Бережанської гімназії імені Богдана Лепкого — підготовкою та випуском газети займалися, зазвичай, учні випускного класу.

Наявність шкільної газети дає можливість виявляти творчих школярів, давати їм можливість проявити себе, залучати до фіксації подій шкільного життя і рідного міста, давати їм можливість писати чернетку історії навчального закладу, Бережан, краю.

4. Перспективи вивчення м. Бережани у шкільному краєзнавстві

У Харківській області учні 10-11 класів вивчають предмет «Харківщинознавство», у Львівській області – «Львовознавство».

Якби у шкільну програму вводився предмет «Бережанознавство», то головними розділами майбутнього «методичного посібника» могли б стати: «Люди». «Події». «Будівлі».

Люди, які народилися, жили, творили, бували в Бережанах, писали про Бережани. Герої російсько-української війни

Історія міста не може бути без контексту історичних подій, які відбувалися. Тільки за останні два століття основні події не обійшлися без активної участі бережанців: «Весна народів» 1848 р., Повстання 1863 р. Поблизу Бережан на горі Лисоня відбувалися бої I Світової війни. Часи боротьби ОУН-УПА тісно пов'язані з Бережанами та Бережанщиною.

Будівлі можуть милувати око, можуть вражати своєю довершеністю, а можуть волати про свою сплюндрованість чи нищення...

У шкільному краєзнавстві варто скористатися готовими продуктами: проектами окремих вчителів, краєзнавців, музеїв. Бережанський краєзнавчий музей пропонує такі маршрути: «Польські, вірменські та єврейські сліди Бережан»; «Мале коло середмістям Бережан», «Рай», «Урочище Монастирок», «Бережанські пагорби». Бережанський міський музей книги пропонує маршрут «Літературна карта Бережан».

Три розділи «Люди», «Події», «Будівлі» посібника «Бережанознавство» добре поєднуються у виховному заході «Мандрівка вулицями рідного міста», який був проведений вчителькою української мови й літератури Бережанської ЗОШ № 2 Галина Михайлівна Гуль з учнями 5-А класу у 2015 році.[15, 123-132].

Під час підготовки заходу школярі отримали домашнє завдання: під час своєї експедиції поцікавитись історією вулиці, на якій проживають, заповнити своєрідний «Паспорт вулиці». У березні 2015 р. був проведений урок – заочна патріотична «Мандрівка вулицями рідного міста», який

проходив у Бережанській ЗОШ № 2 в рамках районного семінару-практикуму заступників директорів шкіл з виховної роботи. Сценарій заходу може слугувати своєрідним планом чи алгоритмом для вивчення і написання історії вулиці. Школярі доповідали про вулицю, на якій проживають: її розташування в Бережанах, які вулиці з'єднує, фізичні характеристики, природні ресурси... Розповідали про відомих людей, які народились, проживали чи були на ній. Також згадувалися і відомі події, до яких була дотична «їх вулиця». Не обійшли увагою і будівлі, які є окрасою кожної названої вулиці, акцентуючи увагу на власниках, їх теперішньому стані чи на фактах і обставинах, які стали причиною руйнування чи знищення тої чи іншої будівлі.

Проводиться вікторина

1. Яка вулиця міста є найдовшою? (Рогатинська, Тернопільська, Шевченка)

2. Яка вулиця міста є найкоротшою? – (Банкова, Збіжева);

3. Назвіть «кольорові» вулиці міста? – (Червона, Зелена);

4. Скільки вулиць названо прізвищами письменників? – (22);

5. Скільки у місті мостів через річку Золота Липа? – (5);

6. Яка вулиця міста найчастіше змінювала назву (Січових Стрільців, Степана Бандери, Лепких, Адамівська)?

7. Які гори оточують місто Бережани? – (Сторожисько, Звіринець, Лисоня, Бабина гора).

Заповнений «Паспорт вулиці» став конспектом майбутнього ширшого і глибшого вивчення її історії.

Паспорт

Різні назви	
Теперішня назва відома з	
Звідки виникла назва?	
З якого часу мешкає на ній моя родина?	
Де розташована (східна, південна, західна, північна частини міста)?	
В якому мікрорайоні розташована (центр, Хатки, Адамівка, Містечко...)?	
Назва вулиці латинським шрифтом	
Фізична характеристика	
Довжина	
Ширина	
Покриття (асфальт, бруківка, тверде...)	
Тротуар	
Освітлення	
Рух автомобілів: односторонній чи двосторонній	
Наскрізна чи тупикова	
Статистика	
Кількість будинків	
Останній парний номер будинку	
Останній непарний номер будинку	
Кількість мешканців	
Найстарший мешканець	
Наймолодший мешканець	
Люди яких національностей живуть зараз?	
Найважливіша(і) подія(ї)	
Відомі особистості (народилися, бували)	
Пам'ятки (архітектури, природи (цікаві дерева), культові споруди (хрести, каплички...), пам'ятні таблиці...)	
Родзинка (щось особливе)	
Різне	
Літературні твори (вірш, легенда, пісня...)	
Картини, на яких зображена вулиця чи фрагмент?	
Хто допомагав у написанні (заповненні таблиці)?	

Ще одним цікавим розділом «Бережанознавства» могли б стати залучення школярів до творення, апробації нових красознавчих маршрутів вулицями міста. Ось один з них: «Сакральні пам'ятки Бережан як нереалізований туристичний потенціал».

Бережани були багатокультурним і багатоконфесійним містом. Матеріальні сліди цього залишилися й до сьогодні. Цікавим є розробка туристського маршруту в місті Бережани, який би об'єднав наявні культові споруди різних конфесій та часів:

- православну дерев'яну церкву св. Миколая на Адамівці (1691 р.);
- православну церква св. Володимира, яка будується з початку 1990 рр.;
- розвалини головної синагоги 1718 р.;
- Костел 1600-1626 рр., який використовує релігійна організація «Парафія Святих Петра і Павла, Апостолів, Римсько-католицької церкви у м. Бережани, що знаходиться на площі Свято Йоана Павла II;
- Вірменська церква 1754 р.;
- церква Пресвятої Трійці на площі Ринок;
- комплекс Бернардинського монастиря.

Протяжність такого маршруту – 1645 метрів, тривалість – 1-2 години (в залежності від інформаційного наповнення та інтересу туристів).

Кожен з цих об'єктів має свої «родзинки»:

- автентичність дерев'яної споруди XVII ст. з цікавими написами на брусах ззовні та образами всередині;
- у церкві Пресвятої Трійці (пам'ятці архітектури національного значення) зберігаються мощі Івана Хрестителя; тричі в ній побував Митрополит Андрей Шептицький; брав шлюб Осип Маковей; збережена плитка відомого будівничого Івана Левинського;
- діючий парафіяльний костел Святих Петра і Павла – пам'ятка сакральної архітектури готичного стилю першої пол. XVII ст., над дверима якого відновлено фрагмент цінної фрески з гербовими картушами;

- Вірменська церква (Костел Різдва Діви Марії) – діючий (від 2016 р.) вірменський парафіяльний храм, пам'ятка сакральної архітектури барокового стилю другої пол. XVIII ст.;

- центральним архітектурним елементом комплексу Бернардинського монастиря є церква Пратулинських мучеників (колишній костел святого Миколая монастиря бернардинів) – сакральна споруда у стилі бароко.

Їх стан дуже різний: від вкрай жахливого – руїни синагоги, зарослі кущами та деревами, закидані сміттям – до величавості церкви св. Володимира, будівництво якої завершується. Цікавим буде результат реставрації та повернення до первинного вигляду костелу святих апостолів Петра та Павла (після використання під склад і перебування у споруді дитячо-юнацької спортивної школи). У Вірменській церкві триває реставрація, етапи якої можна бачити. Церква Пратулинських мучеників тимчасово перебуває на закритій території колишньої Бережанської виховної колонії, але використовується щонеділі для богослужінь. З вулиці Костельної відкривається прекрасний вид на місто та озеро.

Різне є і їх використання. У всіх, окрім руїн синагоги, ведуться богослужіння: у церкві Пратулинських мучеників щонеділі зранку, у церкві св. Миколая і св. Володимира, Пресвятої Трійці та костелі – згідно розпорядку, а у Вірменській церкві – тричі на рік, коли вірменська громада шести західних областей України відзначає релігійні свята.

У рамках проєкту «Резонанс» запрошує...» (концерти класичної музики у храмах нашого міста) виступають відомі виконавці та колективи. Так, зокрема, у костелі виступали лауреат Міжнародних конкурсів інструментальних ансамблів струнний ансамбль «QUATTRO CORDE» (Івано-Франківськ), вокальний квартет «Акорд (Тернопіль); у церкві Пресвятої Трійці – вокальна формація «Піккардійська Терція», а в дворіку костелу бернардинів – камерний оркестр Тернопільського музичного училища імені Соломії Крушельницької.

У Вірменській церкві зараз експонується виставка заслуженого художника України Олега Шупляка «Україна – вісь земна і небесна» (у рамках проєкту «Мистецькі грані Бережан у Вірменській церкві») [19].

Під час екскурсій містом гості мають можливість, за бажанням, потрапити в храми.

Залучення старшокласників до вивчення матеріалу про майбутній маршрут та до наповнення його цікавим змістом допоможе реалізувати туристичний потенціал сакральних пам'яток міста Бережани.

Окремим розділом мало б стати огляд і вивчення краєзнавчої літератури про Бережани. У бібліотеках і музеях міста зібрано чимало видань польських і вітчизняних дослідників про Бережани. Це, зокрема, три томи «Бережанська земля»; збірники матеріалів наукових конференцій «Бережани: погляд крізь роки» і «Бережанська гімназія: сторінки історії»; книги краєзнавців Василя Бича, Надії Волинець, Ярослави Мазурак, Ігоря Мельника, Миколи Проціва, Богдана Тихого; публікації Володимира Парація.

Висновки

Висновок 1. Професор О. Шаблій своїми науковими ідеями і розробками суттєво прискорив розвиток сучасної суспільної географії і картографії. Йому належать ряд прогресивних ідей. Зокрема: ідея трьох типів об'єктів дослідження суспільної географії: (реальні, концептуальні та віртуальні); функціональна класифікація суспільно-географічних дисциплін; обґрунтування головної категорії суспільної географії (геопросторова організація суспільства); класифікація природних ресурсів з урахуванням розмаїтих суспільних потреб; обґрунтування чотирьох типів законів і закономірностей суспільної географії; ідея гнучкої географічної організації суспільства; ідея зміни парадигми геопросторової організації суспільства, зокрема виробничої сфери із впровадження ІТ-технологій.

Більшість наукових ідей ученого прийняті науковою громадськістю України і використовуються у творчій діяльності.

Висновок 2. Географічне положення та природні передумови міста Бережани – той капітал, який має давати високі дивіденди. Вигідне транспортне сполучення (недалеко від трьох обласних центрів Тернопіль, Львів, Івано-Франківськ), природа, мультикультурна спадщина дають можливість розвивати туризм.

Висновок 3. Вивчення міста Бережан у шкільному краєзнавстві можливе не тільки на уроках географії. Враховуючи наявність профільних тематичних гуртків у Центрі дитячої та юнацької творчості Бережанської міської ради, у Бережанській філії Тернопільського обласного комунального територіального відділення МАН України, успішні проєкти музеїв міста, багату краєзнавчу літературу є всі підстави вважати про існуючу системність краєзнавчої роботи у місті. Її координацію в освітніх закладах міста міг би взяти на себе відділ освіти, молоді та спорту Бережанської міської ради.

Висновок 4. Враховуючи високий потенціал краєзнавців міста; можливості 4-х музеїв і Державного історико-архітектурного заповідника;

наявність пам'яток історії та культури, що характеризують мультикультурність міста; зручне географічне положення і різноманітна природа (горби, Бережанський став, річка Золота Липа) перспектива вивчення міста Бережани у шкільному краєзнавстві є дуже висока. Можливо, варто подумати над розробкою посібника «Бережанізнавство», який стає в нагоді усім зацікавленим учасникам процесу.

У робочу групу з підготовки такого посібника «Бережанізнавство» мали б увійти науковці Бережанського Відокремленого підрозділу Національного аграрного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут», Відокремленого структурного підрозділу «Бережанський фаховий коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України», представники загальноосвітніх навчальних закладів, музеїв, Державного історико-архітектурного заповідника, місцеві краєзнавці.

Список використаних джерел.

1. Бевз В., Бевз М. В. Про цінність планувальних структур центрів малих міст. // Екологія культури: історія, традиції, сучасність. Львів. 1990. С. 4.
2. Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. Комітет «Видавництва Бережани». 1970. 878 с.
3. Бич В., Семенець Н. Школа творчості, школа успіху (Редактор-упорядник Козловський П.І.). Тернопіль : ТзОВ «Терно-Граф». 2021. С. 52
4. Білик П. До історії села Рай на Тернопільщині. 2001. Із приватної колекції.
5. Будар Т. Відкриття кабінету-музею / Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга. – Бережани-Тернопіль: ДЖУРА. 2007. 1028 с.
6. Волинець Н. Підлужна І. була зв'язковою / Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга. Бережани-Тернопіль: ДЖУРА. 2007. 1028 с.
7. Сайт - Головне управління статистики у Тернопільській області Державної служби статистики України Режим доступу: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/Kor1.html>
8. Гончар О. Бережанське педагогічне училище: сторінки історії. Львів, 2023. 204 с.
9. Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР
10. Карта Пірха. Бережанський краєзнавчий музей. БКМ КН 8508, ПД 3200
11. Локальна історія. Погляд крізь століття. Збірник матеріалів. Тернопіль. 2023. С. 47-50.
12. Мігоцький З. Став – озеро / Бережани. 1375-2000. Збірник статей та матеріалів. Тернопіль – Бережани. 2000. 140 с.

13. «Пам'ятки України. Історія та культура. Науково-популярний ілюстрований журнал. Спецвипуск № 2. «Бережани. Місто біля Раю». Липень 2013. 72 с.
14. Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс на кращу Туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активним способом пересування «Мій рідний край» / Наказ Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України від 04.02.2013 № 80.
15. Проців М. Бережани: вулиці рідного міста. З історії найменувань і перейменувань. / Микола Проців; видання друге, доповнене та перероблене. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2023. 192 с. (Серія «З шухляди Миколи Проціва, вип. 7).
16. Проців М. Періодика Бережанщини за 30 років незалежності України (1991-2021) у фондах Бережанського краєзнавчого музею. Каталог. Бережанський краєзнавчий музей. Бережани. 2021. 108 с.
17. Рішення Бережанської міської ради «Про припинення Бережанського ліцею №3 Бережанської міської ради Тернопільської області Бережанського ліцею ім. Б. Лепкого Бережанської міської ради Тернопільської області» від 17 січня 2023 року №1033
18. Ульріх фон Вердум. Щоденник // Жовтень. № 9. 1983. С. 93.
19. «Україна – вісь земна і небесна»: у музеї на Тернопільщині відкрили виставку. Режим доступу: <https://suspilne.media/285110-ukraina-vis-zemna-i-nebesna-u-muzei-na-ternopilsini-vidkrili-vistavku/>
20. Фардига Ю. Патріарх педагогів / Храм книги. Літопис Бережанського регіонального центру української книги. Бережани. 1994. С. 111.
21. Шаблій О. Суспільна географія : у двох кн. Книга перша. Проблеми теорії, історії та методики дослідження : [Вибрані праці] = Human Geography : in two Vol. Volume One. The Problems of theory, history and methodic of research : Selected Works / Олег Шаблій. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 814 с.

22. Шаблій О. Суспільна географія : у двох кн. Книга друга. Проблеми українознавства, регіоналістики і краєзнавства: [Вибрані праці] = Human Geography: In two Vol. Volume Two. The Problems of Ukrainian, Regional and Land Studies: Selected Works / Олег Шаблій. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2015. 706 с.
23. Maciszewski M. Brzezany w czasy Rzeczypospolitej Polskiej / M. Maciszewski. Brody, 1910. 224 s.
24. Tomaszewski S., Pogląd na rozwój gimnazjum brzeżańskiego (1789–1905). Część pierwsza, Brzezany 1905. Tomaszewski S., Stulecie gimnazjum brzezanskiego. 1906.